

E 143/3

BULLINGER HENRIK ÉS FEJÉRTÓY JÁNOS LEVELEZÉSE

IRTA

ERDŐS KÁROLY

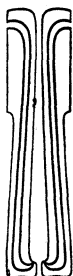
DEBRECZEN SZ. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA. 1913

BULLINGER HENRIK
ÉS FEJÉRTÓY JÁNOS
LEVELEZÉSE

IRTA

ERDŐS KÁROLY

BULLINGER HENRIK ÉS FEJÉRTÓY JÁNOS LEVELEZÉSE

Amikor Zwingli, a Krisztus ügyéért és hazája dicsőségéért vívott nemes hadakozása közepett, mint az evangéliomi és polgári szabadság hőse, a kappeli csatamezőn 1531 október 11-én elesett: még a legerősebb lelkek is csüggedezni kezdtek a svájci reformáció jövője felett. Gondviselészerű ténynek kell tehát tekintenünk azt, hogy a zürichi nagytanács körültekintő bölcseséggel és egyhangú bizodalommal *Bullinger* Henriket választotta meg a nagy Zwingli utódául 1531 december 9-én.

Bullinger (szül. 1504 július 18., meghalt 1575 szeptember 17.), kiváló és sokoldalú szellemi képessége, gyakorlatias érzéke és ernyedetlen munkássága folytán a reformáció vezéralakjainak sorában első rangú helyet érdemelt ki. Nemcsak biztosította a Zwingli által kivívott jogokat és eredményeket, hanem egyszersmind a jól megalapozott intézmények gyarapításával és fejlesztésével, mint szintén szellemi, irodalmi munkásságával késői századokra kihatólag megegyengette az utat, amelyen és kitűzte a célt, amely felé a helvét irányú reformációnak haladnia kellett előre.

Mellőzve ezúttal az ő maradandó becsű működésének és hatásának egyetemes jellegű rajzolását, csupán azt említem meg, hogy a korabeli lelkipásztorokkal, theologusokkal, világi buzgó férfiakkal folytatott nagyarányú levelezése révén áldásosan előmozdította a reformáció terjedését egész Európában és számosan közvetlenül az ő művei és levelei következtében buzdultak fel az evangéliomi munkára.

Hazánk reformációjára szintén irányító és eredményes hatást gyakorolt Bullinger egyfelől alapvető és útmutató műveivel, másfelől apostoli szellemű és célzatú levelezésével.

A magyar reformáció vezető emberei ugyanis már 1541-től kezdve több ízben fordultak hozzá részint dogmatikai, részint liturgiai és általános egyházi kérdésekben tanácsért és tájékoztatásért. Ez a körülmény indította őt arra, hogy elsőben is különleges rendeltetési célból éppen a magyarországi református gyülekezetek és azok lelkipásztorai számára részletesen és szabatosan megírja és elküldje azt a nagyértékű dolgozatát, amely ma már csupán egyetlen példányban, a Ráth György-könyvtárban van meg. Ennek, a hazánkban nyomdahely és nyomdász megjelölésének mellőzésével, de valószínűleg Kolozsvárott, Heltai Gáspár nyomdájában 1559-ben megjelent, 43 számozatlan levélből álló 8° munkának a címe: *Libellus Epistolaris, a pio et doctissimo viro, Heynricho Bullingero, Tigurine Ecclesiae in Helvetia pastore fidelissimo et vigilantissimo pressis et afflictis Ecclesijs in Hungaria, earundemque Pastoribus et Ministris transmissus. Anno Domini MDLIX.*¹ — Ugyanazon 1559. év elején az ő szándékának megfelelőleg adta ki veje és tisztvársa, Lavater Lajos azt a 33 részre osztott és azóta többszöri kiadásban megjelent egyházszerartási útmutatót, amely a mi hazai gyülekezeteink liturgiai rendtartásának kialakulására irányító hatású volt. Címe: *De ritibus et institutionibus Ecclesiae Tigurinae.* 1559.

Századokra kiható jelentőségűvé vált hazánkban is az ő 1562-ben latinul megszövegezett, majd nyomtatásban latin és német nyelven, állami költséggel 1566-ban kiadott vallástételi munkája,² melyet az 1567. évi február 24–26. napjain Debreczenben tartott zsinaton a jelen volt 17 egyházmegyebeli vezér-

¹ Leírta Szabó Károly a Régi Magyar Könyvtárban, II. rész, 80. sz. a. V. ö. Ráth György: „Bullinger Henrik és a magyar reformáció“. Budapest, 1896. 13kk.

² *A második helvét hitvallás.* Az 1566. évi első kiadás latin szövege nyomán fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva sajtó alá rendezte Erdős József. Debrecen, 1907.

férfiak, élükön Méliusszal, a magyar református egyház szimbolikus okmányául fogadtak el. Egészen az 1881. évi debreczeni alkotmányozó zsinatunkig erről a hitvallásról nevezték eleinket a magyar országos törvények helvét hitvallású evangélikusoknak.

Még jóval előbb, nevezetesen már 1550-ben megküldötte a közte és Kálvin között 1549-ben május hó végén létrejött és véglegesítési helyéről *Zürichi Egyezménynek* (Consensus Tigurinus) nevezett okmány másolati példányát Magyarországra, egyfelől azért, hogy a magyar reformátori férfiak szintén meggyőződjenek arról, hogy a zürichi és genfi reformáció egy és ugyanazon evangéliomi tant vallja, másfelől azért, hogy még a szöveg kinyomatása előtt a magyarok szintén nyilatkozzanak e megegyezés felől.¹ Már 1551 március 8-án teljes megnyugvással és örömmel írhatta Sangallenbe a nálánál húsz évvel idősebb tudós barátjához, *Vadian*-hoz,² hogy a *Zürichi Egyezményt* néhány kiváló angol, porosz, francia, olasz és magyar férfiú a közrebocsátás előtt látta és nem helytelenítette.³ Hogy kik voltak névszerint azok a derék magyar emberek, akikhez ő ezt a 26 cikkelyből álló, nagy fontosságú, rendszeres dogmatikai művet megküldte, még ma is bizonytalan; azonban remél-

¹ Címe: *Consensio mutua in re sacramentaria ministro-rum Tigurinae ecclesiae et D. Joh. Calvini, ministri Genevensis ecclesiae.* Niemeyernél 191—199. Az előkészítő okmányokkal együtt lásd Corpus Ref., Calvini Opp. VII., 690kk. Az eredeti latin szöveg és Bullinger német fordítása megjelent 1551-ben Zürichben, francia kiadása egyidejűleg Genfben. 1554-ben Kálvin, a svájci theologusokhoz intézett levél alakjában magyarázatot fűzött hozzá, melyet közöl Niemeyer 199kk.

² Joachim von Watt, írói nevén Vadianus (szül. 1484-ben), Zwingli kortársa, barátja, a reformáció buzgó híve, a bécsi egyetemen szónoklat tanára, aztán rektor, majd mint képzett orvos, szülőföldjére visszatérve, ott előbb gyakorló orvosként működött, később pedig polgármester lett. Meghalt 1551 április 6-án.

³ *Corp. Ref.* Vol. XLII., 71.: Viderunt eam priusquam ederetur Angli, Prussi, Galli, Itali, *Ungari* aliquot praecel-lentes viri, nec improbarunt. V. ö. *Pestalozzi*, H. Bullinger. Elberfeld, 1858., 386.

hető, hogy az egykorú levelezések közrebocsátása rendén ez a tétel is tisztázódní fog.

Bullingernek a magyar reformátori munkatársakkal folytatott levelezéséből *Böhl* Ede egykorú kéziratok és a *Miscellanea Tigurina* gyűjteményes kiadvány alapján értékes szemelvényeket tett közzé,¹ kiadván nyomtatásban *Feyerthoy János* két, *Huszár Gál*, *Macarius József*, *Thuri Mátyás* és *Méliusz* egy-egy levelét, melyet ezek a közismert nevű férfiak írtak Bullingerhez. Bizonyos, hogy rajtok kívül még más magyar is levelezett úgy Bullingerrel, mint a többi svájci lelkésszel és ezeknek az egykorú leveleknek közlése nyomán még sok új adattal fog gazdagodni a magyar reformáció XVI. századbeli történelme. Ez a cél lebegett szemem előtt, mikor Zürichben folytatott egyetemű tanulmányaimmal kapcsolatban feljártam az ottani levéltárakat és több olyan egykorú levelet és hitelesített kéziratot másolgattam le, amelyeket idáig nem ismertem és nyomtatásban nem olvastam. Ilyenek különösebben a *Feyérthóy*² 1553-ban és 1555-ben kelt levelei.³

Lampe — *Ember* az első, aki *Fejértóy* 1551 március 26-án kelt első leveléből bőven idéz⁴ és abbéli megjegyzése kapcsán, hogy ugyanez a tekintélyes

¹ *Confessio Helvetica posterior...* Vindobonae, 1866., 98 — 118.

² Eredeti kézírása szerint *Feyerthoy*, azonban inentől kezdve a nálunk meghonosodott kiejtés alapján *Fejértóy*-nak írom. A *Miscellanea Tigurina Ríjerthoynak* olvasta.

³ Éppen e közlemény nyomdába küldése előtt jöttem rá, hogy *Fejértóy* alább magyar fordításban adandó két utolsó levelének eredeti latin szövegét közzé tette *Elekes Viktor* az Erdélyi Protestáns Közlöny 1878. évi 43. számában (az 518. és következő lapon). Minthogy azonban e két levélnek most említett közlésébe néhány hiba csúszott be és má már az idézett folyóirat is csak nagyobb könyvtárakban található, hogy az olvasó a Bullinger és *Fejértóy* közötti viszonyról annál teljesebb képet nyerjen, saját másolatom után a latin eredeti szöveg közlését is szükségesnek tartom a magyar fordítással kapcsolatban.

⁴ *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania.* Traject. ad Rhen. 1728., 102.

magyar férfiú ugyanezen esztendőben más levelet is írt Bullingerhez, amely más levélből (ex aliis litteris) szintén látható a reformációnak Magyarországon való terjedése : nyomban idézi is a Fejértóy 1551 október 10. napján kelt második latin levelének egy pár mondatát. Ha még több Fejértóy-féle levelet ismert volna Lampe—Ember, bizonyára szintén hivatkozott volna rá, vagy legalább is megemlítette volna.

Balogh Ferenc tudósnk kutató elméje helyes nyomon halad, amikor arra a következtetésre jut, hogy Fejértóy az említett két levelen kívül, még többet is írt Bullingerhez,¹ mindazonáltal *Ráth György* is, aki Fejértóy eme két levelének tartalmát bő kivonatban közzé tette, beírta azzal, hogy többnek a létezését nem feltételezte.² Legújabban pedig *S. Szabó József* az ő forrástanulmány nyomán írott munkájában szintén csak két olyan levelet említ, melyet Fejértóy írt Bullingerhez.³

Jelzem még, hogy Bullingernek *Angliába* írott levelei közül néhány meglevő, mint szintén a hozzá Angliából írott számos levél két kötetben 1846 és 1847-ben *Original Letters* címen megjelent Cambridgeben, másik két kötet pedig *The Zurich Letters* címen még előbb, t. i. 1842 és 1845-ben került ki a sajtó alól. A *lengyel* reformátoroknak Bullingerrel folytatott levelezését Theodor Wotschke gyűjtötte egybe 1908-ban „Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen“ címmel. Legújabban pedig mozgalom indult meg Zürichben avégett, hogy a Bullingertől és hozzá írott összes levelek egységes kiadványban napvilágot lássanak. Még csak az előkészületek vannak folyamatban. Ezek a körülmények készítettek engem arra, hogy ezúttal megismertessem magyarul Fejértóynak Bullingerhez intézett immár négy ismeretes levelét.

E levelek a következők :

¹ A magyar protestáns egyháztörténelem részletei. Debreczen, 1872., 60.

² Id. m. 10.

³ A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben. Függelék *Loesche* György „Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban“ című könyvéhez. Debreczen, 1912., 136.

1.

Kegyelem és békesség az Atya Istentől és a mi Urunk Jézus Krisztustól.

Én uram Bullinger, talán csodálkozol az én írásbeli bátorságom felett, hogy ismeretlenül merészellek téged felkeresni eme levelemmel. Én azonban föl tettem magamban, hogy felhagyva a szégyenkezéssel, bátran írok Hozzád, tudván, hogy Te, ezt a cselekedetemet, nyíltszívűséged szerint, jó néven fogod venni. Ámbátor színről-színre nem vagy ösmeretes előttem, mindazonáltal szellemileg és tanításod révén olyigen jól ösmerlek, hogy valahányszor irataidat olvasom (pedig ezeket éjjel-nappal böngészgetem, hogy lelkemet a keresztyén vallás normájához képpest kiműveljem), úgy tetszik, mintha valósággal személyesen beszélnek Veled. Te ugyanis (hogy más nemzetekről mostanság ne szóljak), ezt a mi, részint bálványok tisztelése, részint a török szolgaság által nyomorgatott és számtalan babonától megtisztított magyar nemzetünket — hízelkedés nélkül mondva — a te tudós írataiddal, korunk más íróinál kiválóbban visszavezérelted a keresztyén vallás igaz zsinórmértékéhez. Amely oknál fogva, a mindenható Isten után, méltán nagy köszönettel tartozik Néked Magyarországnak. Mert ennek következtében történt, aminek ezelőtt még híre sem volt, hogy a szent tudománnyal megerősített hívők nemcsak Magyarországnak jelenleg a törökök hatalma alá vetett vidékein, hanem Tráciában, sőt még Konstantinápolyban is hallják a Krisztus evangéliomának hirdetését és hogy a szét szórott keresztyének szorongatott lelkiismerete megvigasztalódik. Úgy látszik, hogy ez a körülmény a jövőre ítélet ösmertetőjele, amelyről Krisztus előre megmondotta, hogy az utolsó időben hirdettetni fog az ő evangélioma mind az egész földön. Annakokáért a magyarok nevében nagyon háládatos vagyok a te irántok tanusított jótéteményedért és vajha ne választana el bennünket oly nagy térbeli távolság, hogy a mi irántad való háládatosságunkat szemlélhethéd. Tudd meg tehát, hogy Krisztus evangélioma, Isten jóvoltából, az egész Magyarországon szerte hirdetik, kivéve azokat a helyeket, ahol a pápista püs-

pökök uralkodnak, akik gyér számmal vannak és borotvált arcú emberek, akik a keresztyén szónokoknak nem csekély bajokat okoznak, mint amilyenek a bántó szidalmazások, az üldözés, a fogság és a bilincs. De ők mindezek közepett szilárdan megállanak, nem hagyván oda állomásukat. Ám, minthogy vigasztalásra szorulnak és közülök néhányan engem megkértek, hogy számukra a te erősbitésedet kérem: keresztyéni szeretettel kérek, szíveskedjél minden vonakodás nélkül, irodalmi munkáddal megvigasztalni őket és másokat is, akik Isten ígéjéhez ragaszkodnak és akik Krisztus nevét vallják, hogy a Jézus Krisztusban való hitben megerősödve, lankadatlan lélekkel, állhatatosan megmaradjanak. Ennek a vigasztalásnak alakját és módját Te, kiváló belátásod szerint, bizonyára könnyen eltalálod. Azonkívül, mivel Magyarország környékein a törökök mindkét nembeli keresztyéneket nagy számmal elrabolnak, gyakorta megtörténik, hogy most egyik-másik asszonynak a férjét rabolják el, néha pedig a feleséget, aki a férjénél hátrahagyja a gyermekeket, kiknek felnevelése a férjre nézve szerfelett nehéz, minélfogva elfeledve az elrablott hitvestársat, másat vesz magához, akivel gyermekeket nemz. Adj tanácsot, mit tevők legyenek ilyen esetben az Isten ígéjének szolgálói. Némelykor ugyanis megtörténik, hogy az előbbi hitvestárs a fogságból visszaérkezik és a férjet kényszerítik, hogy a második feleséget eltávolítván és megvetvén, fogadja vissza amazt. Ehhez járul még az is, hogy mivel egész Magyarországon a városokban, községekben és falvakon a keresztyének a pápista vallás követőivel összeelegyedve vannak, ezeknek a környezetéből nem birnak kiszabadulni vagyonuk és jószágaik elvesztése nélkül. Mit tegyenek ezek? Szabad-e azokkal együttlakniok és azoknak a szer-tartásait megvetniök? Hátra van még, hogy a pápista papok és püspökök a tapasztalatlanabbakat a misebeli kenyér imadására kényszerítik. Ámbár a hívők jól tudják, hogy ez, a Krisztus ígéjével és meghagyásával merőben ellenkezik, mindazonáltal nem tudnak kifogni a pápista sophisták érvein. Ennélfogva rövidke munkában oktasd ki őket, mit tevők legyenek az ellenfelek ilyen ingerkedése közepett, mit feleljenek nekik és mimódon cáfolhatják meg azoknak az

érveit? Amit ha megteendesz, amint remélem, mi és az összes hívők nagy köszönettel leszünk irántad. Az Úr Isten tartson meg Téged épségben az Ő ígéjének gyarapodása érdekében. Üdvözlnek Téged az atyafiak, akik velem vannak és akik velem együtt éreznek az Úr ígéjére nézve. Kelt Bécsben, Ausztriában, 1551 március 26.

Várom a választ ezen ember által, aki ezt a levelet Néked átadta. Hogyha az ő útján nem lehetne azonnal válaszolnod mindenről, akkor azt a levelet, melyet ezután írandó és hozzám küldendő leszesz, akárcsak Augsburgba küldjed Geryon; vagy Achilles augsburgi orvosok kezéhez. Ők könnyű szerrel elküldik hozzám.

Legkészségesebb híved

Feyerthoy János,
magyar nemzetbeli.

A levél külső címe: Tiszteletes és hírneves Bullinger Henrik úrnak, a zürichi egyház lelkipásztornak stb., az én nagyrabecsült uramnak és barátomnak.¹

2.

Áldott legyen az Úr Isten és a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja, aki az Ő véghetetlen irgalmaságából kegyeskedett elbocsátani egyszülött Fiát a világba, hogy mindazok, akik Őbenne hiendenek, a sátán hatalmából kiragadtatva, örök életet nyerjenek; és Aki az Ő kegyelmével, eme legújabb időkben és ebben a mindenfelől viharos korban, elhíntegetvén Ígéjének magvait az egész földre, nemcsak németeket, hanem magyarokat, görögöket és más nemzeteket is, amelyeknél az örökkévaló Isten evangélioma számára

¹ Ez a magam fordításában közlött levél latin szöveggel megvan Zürichben, a Staatsarchivban EII367^{39—41} sz. a. Kinyomtatva megjelent a *Miscellanea Tigurina* gyűjteményes kiadványban, Zürich, 1723., II. Theil, II. Ausgabe (= Füzet), 192—195.; Böhl E., *Confessio Helvetica posterior*, Vindobonae, 1866., 99—101.; *Egyháztörténelmi Emlékek*, Budapest, 1912. V. kötet, 499—500.

kevés, vagy éppen semmi hely sem vala, hívogat az Ő vendégségéhez stb.

Tiszteletes Atyafi, a közelmúlt napokban megkaptam épen azt a csomó irományodat, amelyben bennefoglaltatnak mindazok, amiket nékem küldöttél, amiket bár megfelelő köszönettel viszonzni nem bírok és nem látom be, hogy a te irántam való szíves jóakarodat minémű háladatossággal volnék képes viszonzni, mindazonáltal a lehető legnagyobb köszönetet mondom azért, hogy a te rendkívüli jóságod szerint az én érdes és köznapias levelemre keresztyénileg és barátságosan válaszolni és a lelkipásztorok, mint szintén a Magyarországon, Tráciában, Bulgáriában és Törökországban szétszórta levő többi keresztyének lelkeinek az egészséges és tiszta tudományban való szilárdítása végett közhasznú iratot küldeni méltóztattál. Ily nagy jótétemenyedért adjon Néked az Isten testi és lelki javakat bőségesen. Bizonyára minden hívő ember, aki a te irataidat olvassa, avagy már olvasta, a legnagyobb köszönetet mond és fog mondani Néked.

Én a pápisták között való tartózkodásom alatt keletkezett minden kételkedést, amely a lelkemet elidáig rendkívül gyötörte, a te irataiddal elűztem magamtól és ezután, hacsak őket általában el nem kerülhetem, avagy Isten felőlünk másképpen nem határoz, úgy fogok közöttük időzni, hogy az ő szer-tartásaikban részt nem veszek, mint ahogy elidáig sem vettem részt, sőt azokat utálatosoknak tartottam és azoknak, mint hiábavalóknak, a pápista vallás főpontjára nézve ellenmondottam. Arról, hogy a kenyér a pápista misében nem imádandó, szintén kellőleg megbizonyosodtam a te Beszédeidnek ötödik dekaszából. Mert a négy első dekaszt már előbb megszereztem magamnak. Amikre nézve kívánom Tőled megtudni, ha vajjon adandasz-e többet is hozzájok? Sokan ugyanis abban reménykednek, hogy valamit adsz hozzájok. (Nevezetesen tárgymutató jegyzéket.)

Ami a törökök által elrabolt hitvestársak ügyét illeti, szívből óhajtottam volna, ha valami biztos tanácsot írtál volna; de miután azt, fontos okokból, megmagyarázatlanul hagyta, türelemmel kell még lennem, míg majd bizonyosabban írsz valamit ebben a tárgyban.

Minthogy pedig kívánod tudni tőlem, hogy kicsoda vagyok és hol működöm? megmondom Néked nyíltan, hogy én a felséges fejedelemnek, Ferdinándnak, Róma, Magyarország, Csehország stb. királyának udvarában, a magyar kancellária titkára vagyok, Magyarország kancellárja, az egri egyház püspöke mellett. Ki is ifjúkorom óta, amennyire Isten kegyelméből lehetett, az Isten országának evangéliomához ragaszkodtam, nehányszor már válást is tevén a keresztyén hit előjárója előtt. Vannak velem az evangéliomban együttérző és a papizmustól teljesen irtózó jó, becsületes és őszinte férfiak, akik velem együtt kívánják az udvari élet megváltozását.

Örvendek, hogy a ti dolgaitok Isten jóvoltából békessegesen folynak. A mieink noha most eléggé zűrzavarosak, mindazonáltal reméljük, hogy Isten a mi hazánk állapotát szintén jobbra fogja változtatni. Mind a te leveleiből, mind a mások leveleiből és sokakkal való beszélgetésből megtudtam, hogy Olaszország háború miatt hánykódik és annak a fenyegető veszélynek a szerzőjéül sokan a római főpapot emlegetik, aki inkább akart zsinatozni vérben és harcban, mint békés időben. Hogy ily körülmények között mit cselekesznek a szent atyák, Tőled kívánom megtudni.

Hogy itten, vagyis helyesebben Magyarországon, hogyan és miként vagyunk, halld meg rövideden. Én ugyanis mind testileg, mind lelkileg annyira erőtelen vagyok, hogy nem vagyok képes részletesebben írni Néked. A török a múlt hónapokban sok ízben megkísérelte a támadást, azonban, miután egyik-másik seregét a magyar katonák elpáholták és lekaszabolták, a saját határain belül tartózkodik, eltekintve attól, hogy a törökök uralkodójának főparancsnoka, akit Begler beynek hívnak, egybegyűjtván csapatait, amint hírlik, szám szerint hatvan ezer törököt s Nándorfehérvárnál átkelven a Dunán, amelyen, mint mondják, hidat veretett, Erdélyország felé akar vonulni, talán azért, hogy megbosszulja azt a sérelmet, mely szerint az ő fejedelmétől a királyi Felső serege Erdély tartományát elvette. Azt ugyanis Őfelsége egészen a maga kezeibe és saját hatalma alá visszavette. Viszont Őfelsége serege szembe indul vele és azt mondják, hogy már egy napi út távol-

ságra vannak egymástól. Minden percben várjuk a háború kétséges kimenetelét. Azonban kérjük Istent, hogy irántunk megengesztelődvén, legyen kegyelmesen a mieinkkel. Mert ha most győzünk, uralkodni fogunk, de ha nem győzünk, vége lesz a magyar államnak. Bármi történjék, ha Isten úgy akarja, megírandom Néked a legközelebbi levelemben. Az evangéliom, amint előbbi levelemben Néked megírtam, egész Magyarországon szerte hirdettetik, mindazonáltal nem a pápista papok és püspökök ellenzése nélkül, azonban török területen szabadabban hirdetik azt. Erdélyben vannak olyan kegyes, tudós és nyelvekben jártas férfiak, akik a görögökhöz, trákokhoz és litvánokhoz, ezeknek saját nyelvén szerkesztett kátékat küldöttek. Sokan azt mondják, hogy török földön a keresztyénekkal összeelegyedett törökök a szent gyülekezetekben megjelennek, ami az előző századokban hallatlan dolog volt; ebből könnyű szerrel azt sejttem, hogy a törökök, ha és amennyiben idejekorán meg nem semmisítettnek, a keresztyén hitet rövidesen elfogják fogadni. Nem lehet eléggé csodálkozni azon a tényen, hogy valahányszor a keresztyén lelkipásztorok a pápista papokkal a törökök bírái és előljárói előtt perlekednek, a határozatot mindig az Isten evangélioma javára mondják ki, amit valamelyes részben a lelkipásztorok egyikének mellékelt leveléből megértesz. Ez Sztárai Mihály, aki Baranya vármegyében a törökök által már tizenöt esztendő óta elfoglalt Laskó nevű községben az Isten igéjének prédikátora.

Az illiriai nyelvben jártas lelkipásztorokról most semmi bizonyosat sem tudok írni Néked. Még ugyanis nem beszéltem ezekkel a főurakkal, akiknek a birtokán predikálni tudnának. Miután azonban velök tárgyalandottam, értesítelek majd Téged.

E levélhez csatolva, az irántad való kiváló szeretetem és figyelmességem nyilvánvaló zálogául, küldtem neked néhány pénzdarabot, amelyek közül a nagyobbik arany, a kisebbik ezüst török pénz és egy darab erdélyországbeli termésaranyat: hadd tudjad, hogy ők milyen pénzeket használnak. Gondolom, hogy a többiekről, a valóságnak megfelelőleg, általában van tudomásod. Fogadd, kérlek, vidám arccal, a te nyíltszívűséged és irántad való szeretetem

jeléül. Üdvözöljed a nevemben a zürichi egyház tiszteletre méltó összes lelkipásztorait és tanárait, névszerint pedig azokat, akiknek részéről Te engem levedben üdvözöltél. Köszöntenek Téged a velem együtt levő atyafiak, az én keresztyén hitsorsosaim és ebben a közhivatalban munkatársaim, úgymint Tholnai Mátyás, Kerekes Sebestyén, Paludy Imre, erdélyi Lysth János, Steinperger Felix. A mi Urunk Jézus Krisztus kegyelme és jókedve legyen veletek Ámen. Kelt Bécsben, Ausztriában, 1551 október. 10.

Ha alkalmilag lehetséges lesz, üdvözöld nevemben a hírneves és irántam igen szivélyes férfiút, Musculus Dusanus Farkast, Helvetiában a berni egyház ígehirdetőjét. Rövid idő múltán hozzá is menesztek levelet, ha Isten is úgy akarja.

Feyerthoy János,
magyar nemzetbeli, saját keze írása.

Levélcím: Tiszteletes, vallásosságban, kegyességben és tudományban kitűnő Bullinger Henrik úrnak, Helvetiában a zürichi egyház legéberebb lelkipásztorának stb. nagyrabecsült és mélyen tisztelt barátjának és urának a Krisztusban.¹

3.

S. D. Cum ante paucos dies huc venissem, emendis ad nuptias meas rebus quibusdam necessariis; scito enim me vitae aulicae valedixisse et despondisse mihi in perpetuam coniugem virginem pauperulam in oppido quodam Zakolcza vocato, quod est in confinio regni Ungariae et Marchionatus Moraviae, decem ab hinc miliaribus situm. Redditae sunt mihi tuae litterae prima Augusti Tiguri datae et in eis inserti Sermones de coena Domini, missi a Te pignus amicitiae nostrae. Gratissimae fuere mihi et litterae et Sermones a te editi, pro quibus, proque summa erga me benevolentia tua, ut debeo, magnam tibi habeo gratiam. Priores tuas litteras et libellos, quos te mihi misisse scribis, non vidi, puto eos

¹ Ez a szintén általam fordított s fentiekben közlött levél, miként az előző, szintén a zürichi állami levéltárban van EII367_{46—49} sz. a. Kinyomtatva olvasható a *Miscellanea Tigurinaban* II. Th., II. Ausg., 195—199.; Böhl E. idézett kiadványában 101—105.; *Egyháztört. Emlékek*. V. köt., 597—600.

intercidisse. Quod scire cupis, an linguam Germanicam calleam, eius sermonis sum ignarus et ne verbum quidem intelligo. Opus de Justificatione hominis, quod te nunc scribere significas, cum a me, tum etiam ab amicis meis, quibus hoc significavi, quique religionis christianae sunt studiosi, valde desideratur, rogo effice ut vel unicum exemplum ad nos veniat. In Anglia veritatem vicisse, omnes pietatis cultores laetantur. Sed hic circumfertur scriptum quoddam iam hic excusum, quo sparsum est ducem quendam demortui Regis Angliae summum consiliarium et reformatae religionis christianae autorem, primum religionem ipsam retractasse et postea publico tumultu decollatum esse. Idque a morte ipsius Regis, propter quod adversarii veritatis exultant et piorum animos hac ariete quatiunt, quod doctrina eorum esset falsa, quam bonus ille vir moriens recantasset. Tu veritatem huius rei nobis significes vel unico verbo. Hic ob religionem pii ab adversariis male audiunt, quidam etiam in vincula coniiciuntur et sic mulctantur, haec tamen aequo animo sunt ferenda propter nomen domini. Cum hic scribo, oblatum est mihi exemplum scripti de duce, quod his meis inclusum ad te misi, ut mihi rescribe, num id ita sit actum et si religionis ergo mortem sustinuerit dux ipse. Literas et libellos, si quos ad me missurus es, mitte ad manus Pauli Strasseri Bibliopolae huius civitatis Viennensis, ipse mihi bona fide reddet. Habet Is amicum Basileae Frobenium, ad quem solet saepe scribere. Dominus deus servet te in sempiternum.

Datum Viennae Nona Novembris anno domini 1553.
Tuus deditissimus

Joannes Feyert hoy.

Címirat : Reverendo summaque pietate praestanti Domino Henrycho Bullingero Tigurinae Ecclesiae in Helvetia verbi ministro, Domino et amico suo colendissimo. Tiguri.

*

Köszöntelek Isten nevében. Midőn néhány nappal ezelőtt ide jöttem a menyegzőmhöz szükséges némely dolog bevásárlása végett, tudnod kell ugyanis, hogy én az udvari életnek búcsút mondtam és eljegyeztem magamnak állandó hitvesemül egy szegény sorsú hajadon leányt Szakolcza nevű városban, amely Magyarország és a Morva örgrófság határánál innen tíz mérföldnyire van : kezemhez szolgáltatták

a te Zürichben, augusztus 1-én kelt leveledet és ahhoz mellé téve az Úr vacsorájáról kiadott Beszédeket, melyeket barátságunk zálogául küldöttél. Nagyon kedvesek voltak előttem úgy a levelek, mint az Általad kiadott Beszédek, amelyekért és a te irántam való kiváló jóakaratedért, amint tartozom is, nagy köszönetet mondok néked. Előbbi leveledet és az iratokat, amikről azt írod, hogy hozzám küldötted, nem láttam; gondolom, hogy azok elvesztek. Mivel tudni kívánod, hogy vajjon a német nyelvet értem-e? Tudatom, hogy ebben a nyelvben járatlan vagyok, sőt egy szót sem értek belőle. Az ember megigazulásáról szóló munka után, amelyről jelzed, hogy most írod, mind én, mind a barátaim, akik előtt ezt említettem és a keresztyén vallás iránt buzgólkodnak, felettébb vágyódunk és kérlek, módold ki, hogy legalább egy példány hozzánk jusson. Hogy Angliában győzedelmeskedett az igazság, azon minden kegyes hívő örvendez. De van itt forgalomban valami irat, melyet már itt nyomtattak, amelyben azt híresztelik, hogy az elhalt angol király egyik főembere, főfő tanácsosa és a református keresztyén vallás előharcosa, előbb magát a vallást megmásította és azután nyilvános tumultus alkalmával lenyakasztatott. És az a körülmény, ami miatt magának a királynak halála óta a királynak ellenségei ujjonganak és a hívők lelkét gyötrik, kínozzák, az, hogy azoknak a tana hamis, melyet az a jó ember haldokolva visszaszívott. Ennek az ügynek igaz voltát, akár csak egy szóval, tudasd velünk. Itt a hívők a vallás miatt rossz hírben vannak, némelyeket börtönökbe is vetnek és úgy büntetik őket, de ezeket nyugodtan el kell tűrni az Úr nevéért. Ahogy itt írok, elibem hoztak a főember-ről szóló iratból egy példányt, melyet ehhez a levelemhez csatolva hozzád küldök, hogy ird meg nekem, vajjon úgy történt-e és csakugyan a vallás miatt halt-e meg az a főember? Ha leveleket és iratokat küldenél hozzám, küldd ezen Bécs városa könyvkereskedője, Strasser Pál kezéhez, ő becsülettel kézbesíti nekem. Van neki egy barátja Baselben, Frobenius, akihez gyakran szokott írni. Az Úr tartson meg téged mindvégiglen. Kelt *Bécsben*, az Úr 1553. esztendejében *november 9.* napján. Jóakaró híved

Feyérthóy János.

Cím : Tiszteletes és kiváló kegyességgel jeleskedő Bullinger Henrik úrnak, Helvetiában a zürichi egyház lelkipásztorának, nagyrabecsült urának és barátjának, Zürichben.¹

4.

S. P. Quod toto iam biennio nihil a te acceperim literarum in causa esse puto meas epistolas ad te non esse perlatas, aut tuas literas, si quas ad me dedisti, intercidisse. Postremas tuas literas, quibus inclusum numisma argenteum consorti meae miseras, accepi, ad quas tibi responderam et consors mea pro munere sibi misso tibi vicissim xeniolum miserat, dubito tamen ea ad te perlata esse, cum tu nihil rescripseris.

Aliquot libelli tui mihi redditi fuerunt, puta Antitesis, cum aliis nonnullis, de quibus nunc non plane recordor. Nonnulli, quorum postremis literis meministi, ad me non pervenerunt. Nihilo minus pro tua summa in me benevolentia maximas, quas possum, dum vivam habiturus sum gratias, libellosque tuos pro sempiterna memoria tui nominis tuaeque erga me charitatis conservabo.

Hinc ad te in praesentia nihil novarum rerum scribere possum praeter communes miseras et regni huius Ungarici crebras a Turca vastationes. Sic solet pater coelestis populum rebellem et contumacem affligere. Verbum domini sub imperio Turce felicius procedit, quam in his locis, ubi Papa et pontifices regnant. Speramus tamen fore, ut deus benignus pro summa immensa clementia malorum quoque studia et consilia olim ad suam vertat gloriam. Haec paucis ad te scripsi, quibus testari volui me divina benignitate vivere, tuique memorem esse. Vale in aeternum et rescribe.

Posonii 18. Julii 1555.

Addictissimus tuique studiosissimus

Joannes Feyertoy, Ungarus.

Alias scribam plura.

*

¹ Ennek a 3. sz. a. olvasható magyar fordításnak latin eredeti szövege a zürichi állami levéltárban van EII338/1493 sz. a. V. ö. Erdélyi Prot. Közlöny 1878. évf. 518k.

Üdvkívánással. Hogy már teljes két esztendő óta nem kaptam levelet tőled, annak okául azt tartom, hogy az én leveleim nem jutottak el hozzád, vagy pedig a te leveled, ha ugyan írtál hozzám, elveszett. Megkaptam utolsó leveledet, amelyhez mel-
lékelve feleségemnek ezüst pénzt küldöttél, válaszoltam rá és a feleségem, a részére küldött ajándékért viszonzásul egy kis ajándékot küldött neked, mind-
azáltal kételkedem, hogy az hozzád eljutott, mivel te mit sem válaszoltál.¹

Néhány iratodat kezemhez szolgáltatták, például az Antitesist, néhány mással együtt, amelyekre most nem emlékszem világosan. Egy némelyik azok közül, amelyeket utolsó leveledben említettél, nem jutott el hozzám. Ezért a te irántam való kiváló jóindulatodért, amiglen élek, a legnagyobb köszönettel leszek irántad és irataidat a te neved és irántam való szereteted állandó emlékéül őrizendem.

Innen jelenleg semmi újságot sem írhatok, ennek a Magyarországnak mindennapi nyomorúságain és a török gyakori pusztításain kívül. Így szokta sújtolni a mennyei Atya a pártoskodó és makacs népet. Az Isten ígéje a török uralom alatt kedvezőbben gyarapodik, mint ezeken a helyeken, ahol a pápa és a főpapok uralkodnak. Mindazonáltal reméljük, hogy a jóságos Isten az Ő végtelen kegyelme szerint a gonoszoknak törekvéseit és terveit is egykoron a maga dicsőségére fordítandja. Rövideden ezeket írtam hozzád, amikkel igazolni akartam, hogy Isten jóvoltából élek és gondolok reád. Élj boldogúl mindvégig és válaszolj. Kelt *Pozsonyban, 1555 július 18-án.* Tántoríthatatlan és buzgó híved

Feyérthóy János magyar nemzetbeli.

Máskor többet írok.²

*

¹ Az ajándékhoz csatolt levelet máig nem ismerjük.

² Ez a 4. sz. a. közlött levél latin szöveggel megvan a zürichi állami levéltárban EII335₂₂₇₈ sz. a. V. ö. Erdélyi Protest. Közlöny 1878. évf., 519.

Ha most már a Fejértóy eme négy levelében levő adatokat az eddig ismert rá vonatkozó adatokkal kibővítjük, akkor a következő, habár még mindig részleges korrajzot jeleníthetjük meg:

a) *Fejértóy János életviszonyairól* megállapítható, hogy ő magyar származású férfiú és a magyarországi reformáció egyik buzgó híve és munkása volt. Családi neve után arra következtethetünk, hogy a győrmegeyebeli Fehértó községben született. I. Ferdinánd bécsi udvarában, Oláh Miklós előbb (1543) zágrábi, aztán (1548) egri püspök, majd (1553-tól kezdve) esztergomi érsek és magyar kancellár mellett teljesített titkári tiszteletet. Hogy tehetséges és bizalmat keltő ember lehetett, azt onnan következtetjük, hogy noha saját bevallása szerint németül sem nem beszélt, sem nem írt, mégis az 1547. és 1548. évben Augsburgban tartott birodalmi gyűlésen Oláh Miklós kíséretében jelen volt.¹ 1550-ben szintén volt Augsburgban.² Itt ismerkedett meg *Sayler Geryon* és *Achilles* nevű orvosokkal, akik *Bullingernek* és *Musculusnak* barátai voltak. Ezen a réven lépett érintkezésbe a svájci körökkel, közelebbről Bullingerrel és Musculussal. Leveleinek nyugodt, öntudatos hangjából, továbbá abból, hogy „ifjúkora óta, amennyire Isten kegyelméből lehetett, az Isten evangéliomához ragaszkodott, néhányszor már vallást tevén a keresztyén hit előljárója előtt“, nemkülönben abból, hogy a törökök ellen való hadjáratokban és csatákban részt vett³ arra az eredményre juthatunk, hogy a mohácsi vészkor úgy 20 éves lehetett s így meglelt férfiú volt, midőn Bullingerhez első levelét írta.

A svájci reformátorokon kívül élénk összekötte-

¹ V. ö. *Nicolaus Mameranus*, *Catalogus familiae totius aulae caesariae per expeditionem adversus inobedientes, usque Augustam Reticam: omniumque Principum, Comitum, Baronum... et extra Imperium cum suis Consiliariis, et nobilibus ibidem in Comitibus Anno 1547 et 1548 praesentium. Coloniae, 1550. pag. 44 sq. : Orator Regis Romanorum Nicolaus Olaus, episcopus Zagrabienensis, Consiliarius regius et regni Hungariae Cancellarius. Eius secretarius Joannes à Feyertho.*

² *Egyháztört. Emlékek, V., 434., 452k.*

³ *Egyháztört. Emlékek, V., 603.*

tésben volt Fejértóy a hazai reformáció híveivel, közelebbről a Dunán innen és túl lakó magyarokkal is. Ezt két adattal igazolhatom. Egyik az, hogy Sztárai Mihálynak 1551 június 20-án Ráckeve község jegyzőjéhez, Teleki (?) Miklóshoz intézett levelét a címzett jegyző eredeti szövegezésében elküldötte Fejértóyhoz, aki azt 1551 október 10-én Bullingerhez írott leveléhez mellékelte és ezen a réven maradt fenn számunkra Sztárai e levele a zürichi állami levéltárban.¹ Ebben a levélben Sztárai episcopus de Lasco aláírással, főbb vonásokban tájékoztat nyújt Miklós jegyzőnek és általa a Bécsben levő és Bécsen túl működő (ultra Viennam agentes) reformátori férfiaknak arról, hogy ő, az alsóbaranyai török hódoltság területén Laskó városában immár hét esztendő óta hirdeti Krisztus tudományát, egyszersmind tanúságot tesz arról, hogy munkáját annyira megáldotta az Isten, hogy már a Dunán és Dráván innen és túl 120 gyülekezetet alapított, amelyekben az Isten ígését a régebbi gyülekezeteknek szintén mintául szolgáló tisztaságban hirdetik vele együtt a többi lelkipásztorok is. Sztárai e levelén kívül más forrásból is értesült Fejértóy a hazai reformáció terjedéséről. Erre mutat az a másik adat, amelyet az ő Musculus Dusanus Farkas berni lelkészhez 1551 május 10-én írott levelében olvashatunk. Itt ugyanis azt jelzi, hogy egy Ráckeve községbeli polgár őt Bécsben személyesen felkereste és elbeszélte neki, hogy a török előjárók és parancsnokok Magyarországon mindenütt előmozdítják a reformáció terjedését és súlyos büntetés terhe alatt megtiltják még a pápista papoknak is, hogy a Krisztus evangéliomán kívül más tudományt hirdessenek. Ebből látható, hogy Fejértóy komolyan érdeklődött Magyarország reformálása iránt és sokat tett a magyar és svájci reformáció között létrejött testvéri viszony szilárdulására azzal, hogy Bullingeréket teljesen megbízható forrásból

¹ EII367₄₃—₄₄ sz. a. V. ö. *Misc. Tigur.* II. Th., II. Ausg., 200k. és *Egyháztört. Emlékek*, V., 543k., mely utóbbi helyen az előbbi olvasása szerint a jegyző neve Tukni-nak van írva. E levél csaknem teljes egészében megjelent *magyar* fordításban Nagy Sándor: Sztárai Mihály élete c. tanulmányában. (Egyet. Philolog. Közlöny. 1883. évf. 793.)

merített értesítésekkel tájékoztatta a magyar viszonyok felől, egyszersmind tanácsukat, hiterősítő buzdításukat és irodalmi munkáik által közvetített oktatásaikat is kikérte és megnyerte a magyar református lelkipásztorok számára.

Ha vajjon ezeken a most említett hazai és külföldi reformátorokon, illetőleg református hitvallású férfiakon kívül másokkal is értekezett és levelezett-é Fejértóy a *reformációra vonatkozólag*, arra nézve idáig okmányokkal igazolt adataim nincsenek. Hogy mint kancelláriai titkár levelezett Nádasdy Tamással¹ és másokkal,² azt tudjuk s hogy jelentős személyiség volt, azt gyaníthatjuk a reá vonatkozó hivatkozásokból,³ mint szintén abból is, hogy I. Ferdinánd 1551 október 16-án Fejértóy János érdemeit, amelyeket a török ellen való harcban vére hullásával, majd a kancelláriánál teljesített hűséges szolgálataival szerzett, birtok adományozással jutalmazta.⁴

Egyébiránt a pápás rendszertől való elidegenedés és a reformációval való rokonszenvezés annyira fokozódott Fejértóy lelkében, hogy irány változtatása és magatartása nem maradhatott többé észrevétlenül az Oláh kancellár bécsi környezetében. Addig s addig levelezgetett a svájci és magyarországi református lelkipásztorokkal és oly meggyőzőleg hatott reá Bullinger Beszédeinek ötödik dekásza, hogy egyszer csak 1553 november 9-én azt írja Bullingerhez, hogy búcsút mond az udvari életnek, elvesz egy szakolcai hajadon leányt feleségül és odahagyja Bécset. Bizonyára nem csupán nősülési célból szakított a pápás rendszerrel, hiszen mint világi⁵ férfiú ezt megtehetette

¹ *Egyháztört. Emlékek*, V., 174., 452k.

² U. o. 203., 434.

³ V. ö. *Történelmi Tár* 1908. évf., 201., 1910. évf. 381., 384., 523. R. Kiss István: A magyar helytartó-tanács I. Ferdinánd korában. Budapest. M. T. A. 1906. 8° 144. l.

⁴ *Egyháztört. Emlékek*, V., 603.

⁵ Világi jellegére következtettek stylusából és felfogásából. V. ö. a török rablásra vonatkozó előterjesztését a lelkipásztor Huszár Gál leírásával. Világinak mondja a megokolás elhallgatásával Balogh F. (id. m. 60.) és Elekes Viktor (Erd. Prot. Közl. 1878. évf. 519. l.) s bár ez időben általános volt

volna vallása elhagyása nélkül, mint hivataltársa Lysth János, aki 1554 november 14-én eljegyezte és 1555 július 15-én Pozsonyban feleségül vette Oláh Miklós unokahúgát Oláh Lukrécia¹; hanem igenis az evangéliom szelleme és ereje ragadta meg lelkét annyira, hogy valahányszor az evangéliom hirdetőiről szól, őket mindannyiszor keresztyén prédikátoroknak, lelkipásztoroknak, a reformáció híveit keresztyéneknek, ellenben a római katolikusokat általában pápistáknak, papjaikat, püspökeiket pápista sophistáknak, borotvált képűeknek címezgeti. Végre aztán távozott a bécsi környezetből és átköltözött magyar hazájába s Pozsonyban telepedett le. Innen írta idáig ismeretes utolsó levelét 1555 július 18-iki kelettel Bullingernek ezzel az utóirattal: alias scribam plura. Hogy vajjon ez az óhajtása megvalósult-e vagy nem? arról nincs tudomásunk. Ráth György² Huszár Gálnak a bécsi protestáns körökkel való összeköttetései mérlegeléséből arra a következtetésre jutott, hogy „az elbetegesedett és a láthatárból eltűnt Fejértóy előbb halt el, mintsem Huszár Gál Óváron letelepedett“. Ezt a következtetést most már helyesbít-hetjük: tudjuk ugyanis, hogy Huszár Gál az Oláh Miklós üldözése elől menekülni kényszerülván, Miksa főherceg birtokára, Magyar-Óvárra vonult, protestáns historikusaink felvétele szerint 1554 végén, Fraknoi szerint³ 1555 tavaszán. Ekkormég élt Fejértóy, csak hogy már nem Bécsben, hanem Pozsonyban, ahová írt is hozzá Bullinger, mellékelve a Fejértóy felesége részére egy bizonyára értékes, régi ezüst pénzt, amely ajándékért viszonzásul Fejértóyné egy kis ajándékot küldött a zürichi reformátornak. Ebből tehát világos, hogy Fejértóy a Huszár Gál Magyar-Óváron történt letelepedését túlélte, még pedig hazánkban, Pozsony városában. Halála napját máig nem tudjuk. Abból azonban, hogy Udvardy (Wdvardy) György 1558 november 30-án Nádasdy

még, hogy papi férfiakat alkalmaztak a kancelláriánál, mind-
amellettt éppen a Lysth példája mutatja, hogy világiak is
nyerhettek el tisztséget.

¹ Szinnyei: Magyar Írók élete és munkái. VII., 1289.

² Id. m. 10.

³ V. ö. Századok, 1876. évf. 23.

Tamás nádorhoz írt levelében „szegény“ Fejértóynak mondja, azt lehet következtetni, hogy ekkor már nem élt.¹

b) Fejértóy négy levele jellemzően tájékoztat a *korabeli közállapotokról* és törekvésekről. Hazánk egyfelől a török iga, másfelől a bécsi rendszer alatt roskadozott, mindenfelől pedig a pápaság igyekezett rabúl ejteni a lelkeket. Nehéz és viharos idők voltak azok. Államilag válság fenyegette Magyarországot. Fejértóy, az aulikus légkörben mozgó kancelláriai titkár hódolattal emlegeti I. Ferdinánd nevét és seregeinek a törökök felett kivívandó győzedelmétől teszi függővé a magyar államiság megmentését. Viszont örömmel látja, hogy az evangéliom a török basák és beyek védelme alatt nagyobb biztonsággal hirdettetik és a török hódító erősebb pártfogója az Isten ígéje hirdetésének, mint Sztárai szerint „az impiissimus pápa, aki által másodszor temettetett el Jézus Krisztus, aki azonban az Isten ígéjének hatalma által mintegy ismét feltámadott a halálból a törökök uralma alatt“.² E jelenségek láttára Fejértóy hazafiúi és keresztyén lelke aligha óhajthatott kedvezőbb kibontakozást, mint Magyarország független önállóságának és a reformáció győzedelmének kivívását.

Az akkoriban napirenden levő kérdések közül Fejértóy már az 1551 március 26-án kelt levelében különösen nyomasztónak jelezte azt, hogy vajjon a törökök által elrabolt, avagy rabságba hurcolt nőnek, vagy férfinak itthon, a hazában maradt hitvestársa házasságra léphet-e és mimódon? Úgy látszik, hogy ebben a kérdésben nem tudtak eligazodni sem a lelkészek, sem a polgári tisztviselők. Nem lehetetlen, hogy Rómában, a pápai udvarban is foglalkoztak a nőrablás, a házassági frigy akadályai és a kötelék megszűnésének módjai felett; sőt Sztárai szerint volt is tudomásuk a lelkipásztoroknak az ezen casusra vonatkozó pontificia lexről: mindazonáltal az egyházi körök felettébb nyugtalanok és bizonytalanok voltak a kérdés érdemét illetőleg, amit igazol az a körülmény, hogy, ha valaki, akkor éppen Fejértóy

¹ *Történelmi tár*, 1908. évf. 201.

² *Misc. Tig. II. Th., II. Ausg. 200. 1., Egyháztört. Emlékek*, V., 543.

tudomást szerezhették volna a bécsi kancellária útján a vonatkozó pápai különleges döntvények, vagy esetleges dispensatiók engedélyezhetése felől. Bullingerék meg természetesen sokkal inkább foglalkoztatták a reformáció nagy problémái, mintsem hogy ennek az előttök egészen sajátos jellegű házassági kérdésnek a taglalásába belemélyedhettek volna. Minthogy tehát lelkipásztoraink az ilyen esetekre sem Bullingertől, sem más külföldi tekintélytől tanácsokat, vagy utasításokat nem kaptak, kénytelenek voltak várni elodáig, amikor az 1567. évi február 24—26 napjain Debreczenben tartott zsinat az általa alkotott *Articuli Maiores* 25. cikke szerint, minden habozást és aggályoskodást kizárólag döntött ebben a fontos házassági-jogi kérdésben a következőképpen :

„A közönséges fogság, mely ... közdulás és pusztítás közben történt, mindaddig nem bontja fel a házasságot, míg a fogoly személy él és indulatát nem változtatta, azaz míg vallását meg nem változtatta s fogságában meg nem házasodott, hanem visszatérni szándékozik. Hogyha pedig a fogoly személy meghalt, vagy bár a halála nem bizonyos, de életéről is a fogoly házastársnak semmi bizonyost nem vett a szabad személy : a vőlegény és menyasszony négy, a férj és feleség hat évig várjanak... Midőn pedig a fogoly személy haza jó, a mással egybekelt vagy második házasságra lépett hitvestárs Isten törvénye szerint térjen vissza az első férjéhez, aki a fogságból visszajött. Mert a Róm 7, 1Kor 7, Máté 19, meg van írva, hogy a feleség a férje életében az elsőhöz van köttetve. Dávid is, midőn visszajött a száműzetésből, feleségét Mihált, visszavette az idegen és gonosz férjtől. 2Sám 3.“¹

c) Jellemző, hogy a bécsi magyar kancelláriánál, az ellenreformáció megszemélyesítője közelében, oly sok buzgó református érzelmű hivataltársa volt Fejértóynak. Az általa 1551 október 10-én keltezett levelében megnevezett öt egyén közül később tekintélyes álláshoz jutott az erdélyországi Lysth János, aki azonos azzal a szász eredetű Liszti Jánossal, akiből idővel győri római katolikus püspök és kancellár lett.

¹ Kiss Áron : A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881., 577.

Annyi azonban bizonyos, hogy Fejértóy és társai színváltoztatása éberebbé tette az udvari kancelláriát és annak hivatalnokaiul és szolgálóiul ezentúl csakis olyan tizenhárom-próbás katolikusokat alkalmaztak, akiknél az esetleges kémkedésnek, vagy meggyanúsíthatásnak még az árnyékát sem tételezhették fel.¹

d) Fejértóy 1551 október 10-én kelt második levelében sajnosan nélkülözzük annak a *közhasznú iratnak* a címét, amelyet első levelében kifejezett kérésére válaszul küldött neki Bullinger. Minthogy az első levélben Fejértóy azt kérte Bullingertől, hogy rövidke munkában oktassa ki a hívőket arra, hogy a misebeli kenyér imadását sürgető pápista sophisták érveléseit mimódon cáfolhassák meg : ebből azt következtethetjük, hogy az a szóban forgó közhasznú irat, amelyet a második levél szerint Bullinger a lelkipásztorok, mint szintén a Magyarországon, Thráciában, Bulgáriában és Törökországban szétszórtan élő többi keresztyének lelkeinek az egészséges és tiszta evangéliomi tudományban való szilárdítása végett Fejértóynak megküldött, különösebben és első sorban is az úrvacsoráról szóló értekezés volt. Ez azonban úgy eltűnt, hogy róla sem másolat, sem semmi további feljegyzés nem maradt fenn.

Nagy nyereség volna tudni, hogy melyek voltak az *aliquot libelli*, amelyeknek kézhez vételét Fejértóy az 1555 július 18-ról kelt levelében jelzi. Ezek közül csakis az Antitesist említi meg, azzal a megjegyzéssel, hogy a többiekre a levélírás idején nem emlékezett világosan. Valószínű, hogy amint a Bullinger iratait átolvasta, azokat elolvasás végett tisztársainak, lelkipásztor ismerőseinek elküldözgette és ezen az úton a kéziratok elkallódtak. Ezt méltán fájlahatjuk, mint szintén azt is, hogy Bullingernek Fejértóyhoz írott levelei közül, legalább tudtommal, egy sem maradt fenn számunkra. Nem lehetetlen azonban, hogy régi kézirat-gyűjteményekben még rábukkanhatunk ilyenekre is.

e) Megoldandó volna még az a kérdés, hogy

¹ Ferdinánd közigazgatási rendtartásai, illetőleg szabályai ki is mondják ezt. Olv. erre nézve R. Kiss István i. m. C. I. „Az eretnekeket“ a közhivatalból határozottan kitiltó rendszabályt maga Oláh Miklós fogalmazta.

kik voltak Erdélyben azok a kegyes, tudós és nyelvekben jártas férfiak, akik a görögökhöz, trákokhoz és litvánokhoz, ezeknek saját nyelvökön szerkesztett kátékat küldöttek. Szabó Károlynál¹ három ilyesféle munka leírásával találkozunk. Az egyik, egyszerűsmind enemű legrégibb nyomtatványunk, *Wagner* (Valentinus) hús számozatlan levélnyi terjedelmű dolgozata „*Praecepta vitae Christianae*“. *Coronae*, 1544. Ez a Brassóban megjelent latin kiadvány, mint erkölcstani népies kompendium aligha sorozható a Fejértóy által jelzett káték közé. Inkább gondolhatnánk arra a Cyrill-betűkkel 1544-ben Nagyszebenben nyomtatott, de végképpen elveszett oláh kátéra, amelyről *Wurmloch* Albert besztercei lelkész *Hess* János boroszlói kollegájához írt levelében ezt jegyzi meg: „*Translatu est catechismus in linguam walachicam atque impressus Cibinii... caracteribus ut vocant Racianicis*“.² Ezt a könyvecskét össze nem kell tévesztetni azzal a mintegy száz esztendővel később, tudniillik első ízben 1642-ben, majd 1648-ban és 1656-ban ismételtelen megjelent református oláh kátéval (*Catechismus Calvinicus*), amely voltaképen az I. Rákóczi György fejedelem idejében oláh nyelvre lefordított Heidelbergi Kátéval azonos. Az előbbi Cyrill-betűs oláh káté is azonban nem az említett külföldi idegen nemzetiségek, hanem az erdélyi oláhok céljaira volt szánva. A harmadik, ismert leírású káté hat számozatlan levél terjedelmű nyelvemlék 1550-ből. Szerzője *Wagner* (Valentinus), aki az erdélyi tanulóknak ajánlja ezt a Brassóban kinyomtatott kátécskáját azzal, hogy azt különösen „*itteni szomszédai, Görögország nyomorult maradványai számára írta, de reméli, hogy más keresztyén iskoláknak is némi hasznára lesz*“.

— Szorosabb értelemben véve, e három munkácska egyikét sem tartom olyan, amilyenről Fejértóy értesítette Bullingert, mindazonáltal az ő egykorú és megbízható tudósítása igen érdekes, mert azt igazolja, hogy a magyar reformáció már megindulásakor oly biztató és eredményes hódí-

¹ *Régi Magyar Könyvtár*. Budapest, 1855. V. ö. 34., 35. és 45. sz. a.

² V. ö. *Wittstock*, *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnergaues*. Wien, 1858. 58. l.

tásokat tett, hogy külmisszióra is gondolt. Ez a régi dicsőséges kezdeményezés bizonyosan az ellenreformáció következtében maradt félbe, de emlékezete megvan, mintegy intő jelül a mai és jövő nemzedék számára.

f) Fejértóy levelében azok a legörvendetesebb részletek, amelyek az evangéliom hirdetésének áldásos hatásáról, illetőleg a reformáció terjedéséről szólnak. Elodáig híre sem volt annak, ami a reformáció következtében tényé lőn, hogy tudniillik nemcsak Magyarországon a török hódoltságban, hanem Thráciában és még Konstantinápolyban is szabadon hirdettetett a Krisztus evangélioma, sőt a keresztyénnel vegyesen lakó törökök is megjelentek a keresztyén isteniszteleteken, ami az előbbi századokban hallatlan dolog volt. Fejértóy ebbeli értesítését megerősíti *Tordai* Zsigmond is, aki Melanchthonhoz 1546-ban, Krisztus születése napján kelt levelében egyebek között ezeket írja : „Magában Törökországban sokan hirdetik Krisztust. *Picus* Ferenc szegedi magyar, most Galatában, majd Konstantinápolyban a hallgatók nagy seregében tanít, nem úgy, mint a francia szónok, vagy más keresztyének, akik itt vagy szolgák, vagy kereskedők. *Majláth* István, erdélyi vajda, mint egy második *Manassé*, bilincsekbe verve, a fogoly társával, *Török* Bálinttal együtt tartatik a konstantinápolyi börtönben és naponként hallgat jó evangéliomi beszédeket, írt a minap a feleségéhez egy igaz keresztyén hitvallást és Krisztus dicsőségére kéri, hogy engedje reformáltatni az egyházakat az ő körében.“¹

Ezek a tények keltették fel Fejértóy lelkében jóslatképpen azt a felcsillámlott, de a viszonyok mostohasága miatt meg nem valósulhatott reménységet, hogy valamint a törökök uralmuk alá hódították Magyarország téreit, úgy a magyar reformációnak jutott feladatúl az a misszió, hogy az evangéliom hatalmával áldozatként foglyúl vigye az ozmán milliók lelkeit Krisztus színe elé. Fejértóy a reformáció eme valóságos sikereiért és reménybeli hódításaiért méltó köszönettel adózik Bullingernek, minthogy az

¹ *Sinay—Herpay* : A magyar- és erdélyországi reformáció története 1564-ig. Debreczen, 1911. 235k., v. ö. 225k.

ő tudós iratai hatásának tulajdonította azt, hogy a mi magyar nemzetünk a keresztyén vallás igazi zsinórmértékéhez, a szentíráshoz visszatért és innen, a magyar hazából kihatott az evangéliom nemcsak a szomszédos államok népei, hanem még a mohamedán főváros lakosai közé is. Az ezen üdvtény felett érzett öröm kifejezése visszhangzik az általunk ismert összes egykorú levelekből.

*

Mint hogy jelen alkalommal csakis Bullinger és Fejértóy levelezésének ismertetésére kívántam szorítkozni, ennél fogva Bullingernek és kortársainak a magyar reformáció fejlődésére gyakorolt további hatásáról más alkalommal fogok szólni.

